

Literárněhistorická výprava za hranice individualismu (a feminismu)

Hana Blažková

Artwińska A., Mrozik, A. 2021. *Gender, Generations, and Communism in Central and Eastern Europe and Beyond*. New York: Routledge.

Pokud se v české literární vědě mluví o komunismu a střední Evropě, často se náš pohled soustřeďuje výhradně na státy, které patřily do východního bloku. Komunistická zkušenost bývá popisována sama o sobě bez širšího, globálního kontextu. Kniha *Gender, Generations, and Communism in the Central and Eastern Europe and Beyond*, kterou editovaly literární vědkyně Anna Artwińska a Agnieszka Mrozik, už svým názvem napovídá, že usiluje o překročení tohoto pohledu. Prostor zde kromě klasických sond z Polska, Československa, Sovětského svazu nebo Jugoslávie, dostávají také případové studie zaměřené na Itálii, Kubu nebo turecké migrantky do Západního Německa.

Kniha tak skicuje komplikovanější obraz jednoho z opomíjených témat studené války, totiž boje o ženskou emancipaci, respektive feminismus. Svorníkem těchto případových studií je Mezinárodní ženská demokratická federace (MŽDF). Všeobecně je poměrně známo, že se socialistické podoby emancipace vymezovaly vůči pojmu feminismus, který byl dáván do souvislosti s buržoazií. Kniha Anny Artwińskiej a Agnieszki Mrozik se ovšem snaží ukázat, že vztahy mezi těmito dvěma podobami ženského hnutí byly ještě mnohem komplexnější a dynamičtější. Kniha je rozdělena do čtyř sekcí, z nichž v první autorky vymezují metodologické rámce knihy, druhá je potom pokusem o rekonstrukci zápasu mezi socialistickou ženskou emancipací a feminismem z globálního hlediska. Třetí a čtvrtá sekce sestávají z podrobnějších případových studií, které jsou zaměřeny na ženské biografické zkušenosti v komunismu, respektive na estetické reprezentace genderově uchopených generací.

Jedním z hlavních metodologických rámců knihy je pojem *generace*. Editorky se ale vymezují vůči takovému použití generačního hlediska, jež pouze utvrzuje zažitou stereotypní představu o období komunismu jako o jakémsi bezčasí a pro něž generace slouží jen jako dobrý nástroj k odměření nehybného času, který této pauze odpovídá. Namísto klasického mannheimovského vymezení, které generaci vnímá jako skupinu osob narozenou zhruba ve stejné době, využívají editorky genealogickou definici, kterou můžeme znát zejména ze studií holocaustu. Zde se první, druhá a třetí generace přeživších nutně neváže na datum narození, ale je definována svým vztahem k předkům.

Pozitivní definici genealogického pojetí *generace* ve druhé kapitole knihy navrhuje německá literární vědkyně Sigrid Weigel. Vychází zde z myšlení Hannah Arendt, Sigmunda Freuda, Heinricha Heineho a Waltera Benjamina. Weigel tvrdí, že všichni čtyři tito autoři chápou dějiny jako specifický druh vztahu mezi jednajícimi lidskými bytostmi. Freud pracuje s nevědomím, přenosy nevědomé paměti a „archaickým dědictvím“. Heine a Benjamin přicházejí s (biblickým) motivem vykoupení, tedy teoretickou možností radikálního zlomu v dějinách generačních přenosů – a implicitně či explicitně jej ztotožňují s revolucí. Arendt považuje zrození – a tedy nový začátek – za prvopočátek politického jednání.

Editorky se zároveň rozhodly nespolehat jen na mnohdy zavádějící generační perspektivu a rozhodly se propojit ji také s perspektivou genderovou. Tato kombinace podle nich umožňuje vyhnout se nebezpečí spojeným s izolací jednotlivých sociologických kategorií (později uvidíme, že je ve své kapitole Agnieszka Mrozik propojuje také s kategorií třídy) a dovoluje nahlédnout komunismus optikou jednotlivých osobností a skupin, aniž by se vytrácela jejich identita a aktérství. Výsledkem izolovaného přístupu je podle nich současná zjednodušená periodizace feminismu na první, druhou a třetí vlnu.

Sekce *Generations and Gender in Historical Contexts* přináší již zmiňovaný globální pohled do tradice ženských socialistických hnutí, najdeme tu zejména studie o Jugoslávii a Itálii, ale také třeba zmínky o kontaktech mezi kubánským a americkým hnutím. Kapitoly v této sekci prosvítá silná teze o tom, že postsocialistické vylučování socialistické ženské emancipace z feministického narativu má své kořeny v globálních střetech během studené války, kdy se jedna z důležitých bitev vedla právě mezi „západním“ feminismem a „východní“ ženskou emancipací. Uvozovky jsem zde použila záměrně, protože tato sekce ukazuje, že nejde o konflikt mezi Východem a Západem, ale o soutěžení na mnoha úrovních. Důležitou roli zde sehrála právě Mezinárodní ženská demokratická federace, jež oproti západním feministkám upozadovala osobní ženská práva ve prospěch pracovních a reprodukčních práv. Zároveň byla schopná dát vzniknout ženským organizacím, jež měly masovou účast, a většina z nich nějakým způsobem spolupracovala se státní mocí. Zdaleka se to ale netýkalo všech organizací zastřešených MŽDF, například Eloisa Betti argumentuje případem Itálie, kde se masové poválečné ženské hnutí sice budovalo na základě komunistického étosu, nikoli ale podobnými prostředky jako v zemích tzv. východního bloku.

„Západní“ feminismus – zde reprezentovaný zejména druhou vlnou – Betti definuje jako privátní a autonomní, soustředěný zejména na osobní ženskou emancipaci. Podle většiny autorek v této sekci ho zároveň definuje i odmítnutí sociálních a obecně levicových témat spojených se socialistickou ženskou emancipací. V kapitole „Communisms, Generations, and Waves“ Chiara Bonfiglioli načrtává generační rozpory mezi socialistickou a feministickou generací italských aktivistek. Generační východisko

jí umožňuje nejen zabývat se podobou obou hnutí, ale i způsobům socializace jednotlivých aktérek. Její pojetí zároveň zpochybňuje univerzálnost současně přijímané periodizace feministického hnutí. Bonfiglioli tvrdí, že to byly právě feministky druhé vlny, kdo z kanonického pojetí feminismu vyloučil socialistickou ženskou emancipaci. Pokud bychom to domysleli, může to znamenat také to, že feminismus zde po roce 1989 neuspěl nejen kvůli sexismu, ale i svým vlastním přičiněním – jako neschopnost komunikovat s lokální podobou ženské emancipace.

Problémem celé sekce je ale nepochybně přílišná zkratkovitost. Příklady z Itálie či Kuby a teze o boji mezi socialistickou ženskou emancipací a feminismem jsou možná příliš silné na to, aby na tak malém prostoru mohly opravdu vyznít. Namísto podrobné argumentace, která by zohledňovala například i slabá místa socialistické ženské emancipace, se tak setkáváme spíše se silnou tezí a několika ilustrativními příklady, které na materiálu, jež nám autorky předkládají, nejsou zcela verifikovatelné. Ze všeho nejspíš se jedná o pouhé skici, které narušují naše zavedené představy o historii ženského hnutí, samy ale také sklouzávají ke generalizacím.

Nejlépe vyargumentovaná je nejspíše poslední kapitola této sekce, která se zabývá tureckými migrantkami do Západního Německa. Ukazuje totiž, jak feministické hnutí neodpovídalo na potřeby nejchudších žen, jimž jejich postavení jednoduše neumožňovalo sociální otázky neřešit. Přesto ale neopomíjely ani svou ženskou perspektivu a emancipaci. Sercan Çinar v kapitole pracuje s pojmem *politické generace*, která umožňuje definovat skupiny žen podle období, v němž se emancipovaly, a odlišit tak různé důvody politizace, aniž by ulpívala na datech narození.

K velké tezi druhé sekce také zcela dokonale nepřiléhají ostatní části knihy (*Women's Biographical Experiences and Communism as Aesthetic Representations of Gendered Generations in Communism and Beyond*), které tvoří podrobnější případové studie, jež odhalují produktivitu i nesnáze spojené s navrhnutou conceptualizací. Hned první kapitola Natalie Jarské sice ukazuje, že polské ženy zastávaly v 50. letech důležité pozice ve stranické nomenklatuře, tyto pozice ale byly výrazně genderované. Důležité pozice zde zastávaly veteránky meziválečných bojů, narozené na počátku století, které svou oddanost prokázaly často i ve vězeních. Po druhé světové válce pak začaly ve straně vykonávat funkce spojené s výchovou a vzděláváním nových kádřů, ale zároveň často reprezentovaly i kontrolní orgány strany, jež měly dohlížet na její ideovou čistotu. Ženy tyto relativně vysoké posty podle Jarské opouštějí teprve později: od poloviny 50. let dochází k postupné generační obměně, ženy ale mezi nově přichozími chybí.

Barbara Klich-Kluczewska a Katarzyna Stańczak-Wiślicz v kapitole „Biographical Experience and Knowledge Production” zkoumají generaci polských socioložek, které vystudovaly po druhé světové válce a jejich životní zkušenost je přivedla k zájmu o ženská témata. Ženy-vědkyně měly po druhé světové válce větší příležitosti uplat-

nit se v rámci akademie, protože se otevíraly nové univerzity a bylo potřeba zaplnit nová místa. Autorky tvrdí, že nemůžeme mluvit o genderovém diskurzu, jak ho známe z dnešní doby (kategorie genderu v této době nebyla uplatňována ani v západní Evropě a Spojených státech), ale některé autorky (zejména od 60. let postupně Magdalena Sokołowska) přesto díky vlastní emancipační zkušenosti zkoumaly ženské role a společenské funkce. Sokołowska se dokonce v průběhu 70. let soustředila na rozdíly mezi biologickým a sociálním mateřstvím nebo používala pojem *social sex*. Kapitola poukazuje na to, že ani socialistickou vědu nemůžeme vnímat jako jednotlý celek, ale že se zvláště v pracích žen-autorek objevuje jejich životní zkušenost, do níž patří i emancipace 50. let a spolu s ní důraz na sociální témata.

Tuto biografickou sekci potom uzavírá kapitola Libuše Heczkové a Kateřiny Svatoňové, v níž autorky zcela rezignují na hledání generačního tématu a na počátku přicházejí s tezí, že v českém kontextu se o žádných generacích žen mluvit jednoduše nedá, protože po roce 1948 byla přerušena kontinuita feminismu. Komunistický režim byl podle nich paternalistický a pouze vyvlastnil hlasy některých feministek pro svou agendu (zde autorky odkazují na texty Mirka Vodrážky, Hany Havelkové a Libory Oates-Indruchové). Ženy podle nich byly pro komunistický režim dobré jen jako matky nebo budovatelky socialismu. Proto podle nich v českém kontextu neexistovaly generace emancipovaných žen, ale jen pouhé „negenerační“ jednotlivkyně. Za příklad si vybírají Ester Krumbachovou, jíž také věnují svou kapitolu.

Jako důkaz o přerušené tradici Heczková se Svatoňovou uvádějí příliš malou odezvu na český překlad knihy Simone de Beauvoir *Druhé pohlaví*. Podle nich u nás širší ohlas nevyvolala, ačkoli například Marianna Placáková ve svém článku *Člověk, nebo sexus?* (Placáková 2020) ukazuje, že tato diskuse probíhala a že se v ní objevily podnětné argumenty odkazující právě na odlišné pojetí feminismu a socialistické emancipace. Celá kapitola pak vyvolává dojem dokonalé antiteze celé koncepce knihy, kterou autorky obhajují specificky českými historickými podmínkami, jež jsou podle nich nesrovnatelné například s těmi polskými. Toto soustředění se na český prostor ale znemožňuje otevřít diskusi širším souvislostem, uzavírá ji před zahraničním kontextem. Jediným vztahem, který pak zůstává a na nějž se autorky odkazují, je vztah mezi českým a „západním“ feminismem, jenž nám ale s vyrovnáváním se s vlastními dějinami může pomoci jen do určité míry.

Poslední sekci, jež se soustřeďuje na estetické reprezentace genderově uchopených generací, otevírá kapitola Agnieszky Mroziak o Svazu polské mládeže (Związek Młodzieży Polskiej, ZMP), tedy o organizaci, jež je na rozdíl od té československé s podobným názvem spojena výhradně s 50. lety (existovala 1948–1957). Tato organizace je v polské kultuře a historii sama o sobě fenoménem, mluví se o nastupující *generaci ZMP* v kontextu 70. let, zároveň do ní patřila i celá řada pozdějších levicových intelektuálů a disidentů, již se od svého členství různým způsobem distancovali. V pol-

ské kultuře se ZMP dočkal mnoha ironických reprezentací, a to nejen po roce 1989, ale i před ním. Již v průběhu 70. let byl vytvořen obraz dogmatické svazačky, která se stala symbolem celé organizace. Svazačky jsou například v polských filmech často zobrazovány jako ošklivé, zakomplexované, dogmatické a hloupé.

Mrozik ale ukazuje, že například v pamětech jednotlivých žen se tento odsudek neprojevuje tak výrazně a mnohé bývalé členky ZMP také připouštějí, že pro ně ZMP nebyl jen zkostnatělou strukturou, ale že jim otevřel příležitosti, o nichž by se jim – jako dívkám – nikdy nesnilo. Podle Mrozik se také nedá říct, že by se jednalo pouze o jakousi tabulkovou emancipaci, protože ženy ZMP se v pozdějších fázích upomínaly o svá práva a upozorňovaly na nerovnosti, jež se objevovaly ve vedení organizace. Mrozik zároveň ale také upozorňuje na třídní aspekt celého sporu o narativ. Zatímco se podle ní ZMP mohl zdát vzdělaným lidem ze středních nebo vyšších středních vrstev nepřiliš inspirativní, mladým lidem (zejména dívkám) z vesnic a z dělnického prostředí mohl otevřít dříve netušené obzory. ZMP se zde vyjevuje jako součást dobového třídního boje, na nějž také třídně reagovala polská inteligence pomocí ironie a zesměšnění.

Anna Artwińska se věnuje reprezentacím generací v textu Světlany Alexejevič *Doba z druhé ruky*. Přestože se kriticky vymezuje vůči autorčinu pojetí sovětského člověka, které podle ní může mít zbytečně exotizující obsah, ukazuje, jakým způsobem mohou podobné žánry na pomezí literatury, literárního výzkumu a literatury faktu produktivně ovlivnit diskusi o historickém narativu. Artwińska popisuje práci Alexejevič jako koláž různých hlasů, jejichž nositelé mají dost odlišné životní zkušenosti, často zdánlivě zcela protikladné (oběti režimu vs. jeho reprezentanti). Zároveň se Alexejevič podařilo zachytit v textu hlasy různých generací a různých životních zkušeností (oba gendery jsou v knize zastoupeny více méně rovně). Přestože Alexejevič vědomě konstruuje celý narativ a často v knize sama z pozice vypravěčky promlouvá a udává hlavní hodnotový rozměr v celém textu, nechává zaznít hlasy lidí, jejichž životní zkušenost je *jiná* – a proto vypadává z mainstreamového historického narativu.

Další kapitola nás opět přivádí do českého kontextu. Anja Tippner ji pojmenovala „Entering Gray Zones: Questions of Female Identity, Political Commitment, and Personal Choices in Jiřina Šiklová’s Memoir of Life under Socialism and Beyond“. Hlavním tématem jsou komunikační strategie, konkrétně figura pozorovatelky, již Šiklová používá ve svém životopisném rozhovoru, který s ní vedli dva zástupci mladší generace: Michal Plzák a Magdalena Čechovská. Šiklová tvrdí, že vždycky stála trochu stranou, nebyla schopná se nadchnout, a proto být středem, vůdčí osobností. Tippner upozorňuje, že se jedná o typ narativu, jenž Šiklové umožňuje neomlouvat se za své angažmá v komunistické straně, jinak ho ale bohužel příliš neproblematizuje. Tippner začleňuje sebe prezentaci Šiklové do jejího chápání *šedé zóny*, přesto ale

příliš nezohledňuje její generační východiska. Bylo by zajímavé ptát se, nakolik je role pozorovatele typická pro jistý typ generační zkušenosti nebo do jaké míry se jedná o typickou zpětnou stylizaci. V tomto pojetí bohužel příklad Šiklové vyznívá poněkud individuálně a izolovaně.

Poslední případová studie nám pomocí příběhu židovské komunistky Toni Lechtman otevírá opět trochu jiný pohled na komunismus a východní Evropu. Jedná se o ženu, jež se v meziválečném období narodila v Polsku do středostavovské a nijak ortodoxní židovské rodiny a ve 14 letech se stala členkou komunistické strany. Müller ukazuje motivace, jež k tomuto činu vedly. Státní polské školství v tomto období otevřelo dětem z tehdejších židovských rodin nové obzory, ty jim ale byly z antisemitských (a sexistických) důvodů brzy zase uzavírány. Komunistická strana byla v tomto kontextu inkluzivním prostorem (na rozdíl třeba od nacionalistické skautské organizace), jenž otevíral dveře všem bez rozdílu a umožnil Lechtman osvobodit se od předsudků okolí. Jako šestnáctiletá se s rodiči přestěhovala do Izraele, kde pokračovala v aktivistické činnosti, a záhy byla pro svůj aktivismus – teď již se svým mužem – vyhoštěna. Společně se usadili v Paříži, odkud Lechtman psala dopisy své matce. Müller si zde všímá především toho, jak si Tonia Lechtman buduje svou identitu mladé emancipované matky, která žije díky podpoře komunity svých přátel, ve vztahu ke své matce, potažmo k židovské tradici. Müller zde komunismus definuje jako jakýsi typ prostoru, jenž mladé ženě umožňoval realizovat své potřeby a přání, radikálně proměnit svůj život izolovaně od rodinné tradice.

Přes výše uvedené dílčí výtky je kniha *Gender, Generations, and Communism...* strhující četbou. Silná teze globálního pohledu na celé socialistické ženské hnutí svou velikostí neodpovídá jednotlivým případovým studiím a analýzám. Vlastně ale i míra této nepřiléhavosti nám něco podstatného říká. Jak vyprávět o socialistickém ženském hnutí, abychom na jednu stranu nepřítakávali demonizující (a často karikující) anti-komunistické rétorice, ale abychom zároveň příliš neidealizovali hnutí, jež fungovalo pod taktovkou represivních režimů?

Nejzajímavějším vhladem mi v tomto ohledu připadá kapitola Agnieszky Mroziak, která kromě genderu a generace používá také kategorii třídy. V kontextu komunismu se taková konceptualizace nabízí, byla jsem ale překvapená tím, jak dobře funguje. Mroziak pracuje s třídním postavením bývalých svazaček, ukazuje ale i způsob, jakým se utvářel narativ o socialistické ženské emancipaci. Odhaluje také třídní šovinismus liberálního feminismu, který bagatelizuje hlasy lidí z nižších sociálních vrstev (zejména z rolnického a dělnického prostředí), kteří po roce 1989 ztratili prostor pro utváření svého narativu.

Vztah ke kategorii třídy je podle mě také ve výsledku tím nejdůležitějším, co odlišuje text Libuše Heczkové a Kateřiny Svatoňové od velké většiny ostatních kapitol. To, jak socialistická emancipace ovlivnila životy žen z nižších tříd nebo jakým způsobem pro-

měníla jejich sebepojetí, zde není předmětem zájmu. Nejde přitom o to, že bychom toto období měli idealizovat, současný český literárněhistorický narativ se ale soustřeďuje pouze na velké symboly (Milada Horáková), jež potom zakrývají celý horizont, na kterém kromě nich potom už nemůžeme nic spatřit. Pohled do zahraničí – ostatně jsou toho důkazem i texty Aleny Wagnerové ovlivněné její západoněmeckou zkušeností – nám umožňují zahlédnout třeba typy svobody, jež se nám v našem kontextu zdají být až nehistoricky samozřejmé.

„Ne-generační“ je i kapitola o Jiřině Šiklové. Proč se na dějiny komunismu stále tak často díváme prizmatem velkých osobností? Jistě je to do jisté míry způsobeno odlišností situací, v jakých se Československo a Polsko nacházely po druhé světové válce. Svou roli budou hrát ekonomické podmínky obou zemí i stav feministického hnutí v meziválečném období. Přesto mi přístup k českým tématům v knize připadá pro stav českého literárněhistorického výzkumu signifikantní: na rozdíl od Polska zde chybí diskuse, na kterou by mohly autorky navazovat.

Literatura

Placáková, M. 2020. Člověk, nebo sexus? Diskuze k českému vydání Druhého pohlaví Simone de Beauvoir. *Filosofický časopis* 68 (6): 865–886.

Skládání duhové mozaiky české queer a LGBT+ historie – vyjednávání neheterosexuality a queer identit v době státního socialismu

Zdeněk Sloboda

Sokolová, V. 2021. *Queer Encounters with Communist Power: Non-heterosexual Lives and the State in Czechoslovakia 1948–1989*. Praha: Karolinum.

Bez nadsázky a v dobrém je možné říci, že publikace *Queer Encounters with Communist Power* („teplá“ setkání s komunistickou mocí) je aktuálním završením více než dvacetileté, často v Českém prostředí průkopnické práce historičky a antropoložky Věry Sokolové v oblasti sociálněvědního studia LGBT+ a queer témat. Autorka ve své knize založené na příbězích pamětníků (orální historie) a dobových dokumentech (terapeutické záznamy lékařky trans* lidí, odborné a popularizační texty apod.) dělá